

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

بررسی تطبیقی «شور وطن» و «جلای وطن»؛ دو شعر از رهی معیری و آنا
آخمتوا

۱- مریم شهبازی ۲- جلیله اخلاقی

۱- دانش آموخته ارشد ادبیات فارسی گرایش ادبیات پایداری دانشگاه شاهد تهران

۲- دانش آموخته ارشد ادبیات فارسی گرایش ادبیات پایداری دانشگاه شاهد تهران

Email: mshahbazi2211@gmail.com

Email: f.akhlaghi1998@gmail.com

چکیده

ادبیات تطبیقی یکی از گرایش‌های پربحث در میان ملت‌ها می‌باشد. هدف از این پژوهش بررسی و تطبیق دو نمونه شعری از رهی معیری، از غزل سرایان بنام معاصر در ادبیات فارسی و آنا آخمتوا از شاعران سده بیستم روسیه است. در پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی به بررسی شعر این دو شاعر خصوصاً در مسئله وطن پرداخته‌ایم و نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که: وجه مشترک هر دو شعر وطن پرستی بوده و هر دو شاعر با جهان بینی مشترکی نسبت به وطن و زبانی متفاوت به این مسئله پرداخته‌اند که در پایان به صورت مفصل بیان شده است.

کلمات کلیدی: ادبیات تطبیقی، وطن، رهی معیری، آنا آخمتوا، مکتب فرانسه.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۱. مقدمه

ارتباط گسترده و تعاملات فرهنگی بین ملت‌ها و کشورها سبب داد و ستد فرهنگی می‌شود. این داد و ستد در حیطه ادبیات موجب شکل‌گیری گرایشی جدید با عنوان ادبیات تطبیقی شده است. این نوع ادبیات به بررسی وجوه شباهت‌ها و تفاوت‌ها در بین ادبیات ملل می‌پردازد و تأثیرپذیری و تأثیرگذاری هر دو ملت مورد را توجه قرار می‌دهد. ادبیات تطبیقی پای خود را از سطح ادبیات قومی و ملی هر منطقه یا کشوری فراتر می‌گذارد و به ادبیات بین‌الملل می‌رسد و هدف آن برقراری ارتباط بین زبان‌ها و فرهنگ‌ها و در نهایت رسیدن به صلح و دوستی در بین ملت‌هاست. مهد این نوع ادبیات در فرانسه بوده اما در روسیه نیز قدمت طولانی دارد؛ و به مکتب ادبیات تطبیقی روسیه، مکتب اروپای شرقی می‌گویند. این مکتب متأثر از مکتب فرانسه شکل گرفت. با توجه به سابقه ادبیات تطبیقی روسیه ما برآن شدیم تا شعری از آنا آخماتوا از شاعران برجسته روسیه و رهی معیری را مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم. آنا آخماتوا از شاعران سده بیستم روسیه در اشعارش به موضوعات وطن و پایداری پرداخته است. اوضاع اجتماعی زمان شاعر از عوامل مؤثر در موضوع اشعار وی بوده است. هم‌چنین بازتاب زندگی غم‌انگیز او را در اشعارش به وضوح می‌توان دید. رهی معیری از غزل‌سرایان برجسته ادبیات فارسی است که از شاعرانی همچون سعدی، نظامی و دیگر شاعران غزل‌سرای بزرگ تأثیر پذیرفته است. مضمون عمده غزل‌های او غزل عاشقانه است اما او نیز همچون آخماتوا به جامعه و عصر خود نظر داشته و از مضامین سیاسی، اجتماعی و تاریخی در شعر خود استفاده نموده است. یکی از مضامین مورد توجه او وطنیات بوده و رهی در چند قطعه، اشعاری را در وصف وطن سروده است. در این پژوهش برآنیم تا با روش توصیفی - تحلیلی یک شعر از آنا آخماتوا را با قطعه شعری از رهی معیری مورد تطبیق و تحلیل قرار دهیم و به این پرسش پاسخ دهیم که تطبیق و مقایسه شعر این دو شاعر در سه سطح زبانی، ادبی و فکری چه نتیجه‌ای را در بر داشته است؟

۲. مبانی نظری

«ادبیات تطبیقی» ترجمه تحت‌اللفظی اصطلاح «la Litterature Compare'e» فرانسوی و برابر نهاد اصطلاح «Comparative Literature»، در زبان انگلیسی است (نظری منظم، ۱۳۸۹). اصطلاح ادبیات تطبیقی یعنی مطالعه و بررسی وجوه اشتراک و افتراق، منبع الهام یا تأثیر و تأثر بین متون ادبی (من جمله متون نظریه و نقد ادبی) که به بیش از یک زبان نوشته شده باشند، یا مطالعه و بررسی روابط و مراودات ادبی بین دو یا چند جامعه که به زبان‌های مختلف صحبت می‌کنند (پراور، ۱۳۹۳). اصطلاح ادبیات تطبیقی نخستین بار توسط فرانسوا ویلمن یکی از استادان دانشگاه سوربن مطرح شد. ادبیات تطبیقی پس از مطرح شدنش برای اولین بار توسط فرانسوا ویلمن مورد توجه خاصی قرار گرفت و اکثر دانشگاه‌های جهان کرسی این علم را دایر کرده و اهتمام خاصی را مبذول می‌دارند تا در آن به موفقیت دست یابند، بی‌شک این اهتمام و توجه خاص بر گرفته از خود این علم و به خاطر فواید و اهدافی است که برای این علم متصور هستند؛ فوایدی چون برقراری ارتباط بین فرهنگ‌ها، نژادها، زبان‌های مختلف، ایجاد صلح و دوستی، شناخت مبانی فکری و... (عبدی، ۱۳۹۱).

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

ادبیات تطبیقی تلاقی ادبیات در زبان های مختلف و روابط پیچیده آن را در گذشته و حال بررسی می کند و نیز به روابط تاریخی آن از نظر تاثیر در حوزه های هنر، مکتب های ادبی و جریان های فکری می پردازد. اهمیت ادبیات تطبیقی به این جهت است که از سرچشمه های جریان های فکری و هنری ادبیات پرده برمی دارد؛ زیرا هر جریان ادبی در آغاز با ادبیات جهانی برخورد دارد و در جهت دهی به آگاهی انسانی یا قومی یاری می رساند. در ادبیات تطبیقی بیش از هرچیز، می توان به نقاط وحدت اندیشه بشری پی برد که چگونه اندیشه ای در نقطه ای از جهان توسط اندیشمندی، ادیبی و یا شاعری مطرح می شود و در نقطه دیگر همان اندیشه به گونه ای دیگر مجال بروز می یابد (اکبری بیرق و سنایی، ۱۳۹۱).

در باب ادبیات تطبیقی و حدود و ثغور آن، دو مکتب بنیادین فرانسوی و آمریکایی وجود دارد که نحله های نوین ادبیات تطبیقی متأثر از این دو مکتب اند، براساس مکتب فرانسوی، بررسی تطبیقی باید در دو زبان متفاوت صورت بگیرد؛ به گونه ای که ادبیات یک زبان با ادبیات زبان دیگر مقایسه شود. همچنین از نظر این مکتب که تحت تاثیر پوزیتیویسم (اثبات گرایی) قرن نوزدهم اروپاست، مطالعه تطبیقی مشروط به اثبات رابطه تاریخی بین دو فرهنگ و ادبیات مورد نظر است. از دیدگاه مکتب فرانسوی اثبات روابط تاریخی بین آثار ادبی که به زبان های مختلف نگاشته شده اند، شرط مسلم و قطعی ورود به عرصه پژوهش های ادبیات تطبیقی است. بدین سان، روشن می شود که در این حوزه هدف، علی رغم برداشت عده ای، تطبیق یا مقایسه نیست. تطبیق صرف وسیله یا روشی است برای رسیدن به هدف که همانا تبیین تعاملات و مبادلات ادبی بین ملت های مختلف است. از میان نمایندگان مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی می توان به " ماریوس فرانسوا گی یار ، ژان ماری کاره ، رنه اتیامبل و پل ون تیگم " اشاره کرد (انوشیروانی ، ۱۳۸۹). نخستین تلاش ها در جهت تغییر مفهوم تاریخ ادبیات تطبیقی و اصلاح مضمون آن در سال ۱۹۴۹م، انجام گرفت. در این سال منتقد و پژوهشگر برجسته امریکایی رنه ولک با همکاری اوستن وارن کتابی به عنوان « نظریه ادبیات » تالیف کردند و در فصل پنجم آن به اختصار از مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی انتقاد نمودند. رنه ولک در خطابه ای خود در دانشگاه کارلینای شمالی در سال ۱۹۵۸م، به شدت از مفهوم تاثیر گذاری و اثرپذیری و اصول آن انتقاد کرد. در واقع در این سخنرانی اساس پیدایش مکتب جدید را بنا نهاد که از آن به عنوان مکتب امریکایی ادبیات تطبیقی یاد می شود (عبدی ، ۱۳۹۱). مکتب امریکایی رویکرد عام تری دارد و به جنبه های گسترده تری می پردازد. این مکتب علاوه بر مطالعه ارتباطات ادبی بین فرهنگ های مختلف، ادبیات تطبیقی را در ارتباط تنگاتنگ با سایر رشته های علوم انسانی و هنرهای زیبا مانند تاریخ، فلسفه، ادیان، زبان شناسی، روان شناسی، پیکرتراشی، جامعه شناسی، نقاشی، سینما، موسیقی و سایر هنرها می بیند (انوشیروانی ، ۱۳۸۹).

۳. پیشینه پژوهش

تاکنون مقاله ای با این عنوان انجام نشده است اما با توجه به جایگاه پژوهش به مورد های مشابه اشاره می کنیم:

- درایور (۱۳۸۴)، در مقاله ای تحت عنوان «آنا آخمتوآ» زندگی، تولد و مرگ آنا آخمتوآ و دیگر اتفاقات سیاسی و اجتماعی زندگی وی را بیان نموده است.

- سلاجقه (۱۳۸۶) در مقاله ای تحت عنوان «ساختار شعر آنا آخمتوآ» به بررسی اشعار این شاعر و ساختار شعری او پرداخته است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

- صادقی شهپر و شالی ورکانه (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی تطبیقی فراق در غزلیات سعدی و رهی معیری» جلوه‌های فراق در غزلیات رهی معیری و سعدی، مشترکات و تفاوت‌های آن‌ها بررسی شده است.
- یحیی پور و دیگران (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای تحت عنوان «طنین وطن در اشعار آنا آخمتوآ، بررسی و تحلیل منظومه رکوییم» به بررسی آثار حماسی و عناصر پایداری در اشعار آنا آخمتوآ می‌پردازند و به نمادهای پایداری در منظومه رکوییم اشاره می‌کنند.
- کیخا (۱۳۹۲)، در پایان نامه‌ای تحت عنوان «بررسی و مقایسه بن مایه‌های اشعار فروغ فرخزاد و آنا آخمتوآ» با روش تحلیلی-تطبیقی زندگی و بن‌مایه‌های شعر فروغ فرخزاد و آنا آخمتوآ را استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. در پایان وجوه اشتراک و افتراق بن‌مایه‌های شعری این دو شاعر را تبیین نموده است.
- قلی نژاد (۱۳۹۳)، در پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «سبک شناسی دیوان اشعار رهی معیری» به استخراج ویژگی‌های سبکی شعر رهی پرداخته است و شیوه سبک شناسی توصیفی شعر او را در سه حوزه زبانی، ادبی و فکری تحلیل نموده است.

۴. تحلیل یافته‌ها

در این بخش به تحلیل و تطبیق شعر «شور وطن» از رهی معیری و «جلای وطن» از آنا آخمتوآ شاعر روسی در سه لایه زبانی، ادبی و فکری پرداخته می‌شود:

۴-۱. لایه زبانی

از نظر لایه زبانی در شعر «شور وطن» از رهی معیری می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

زبان شعر رهی ساده و بدور از تکلف است. به طور کلی رهی، واژگان ملموس و متعارفی را در اشعارش به کار می‌برد و از واژگان ناآشنا و گوش‌خراش پرهیز می‌کند. کلماتی که او در اشعارش به کار می‌برد بیشتر ساده، فصیح و ادبی هستند. استفاده از واژگان فارسی اصیل و کهن، یکی از ویژگی‌های شعر رهی در اشعار وطنی می‌باشد؛ مانند واژگان افسر، زیب، زینت و زیور در شعر «شور وطن». او هم از کلمات فارسی و هم از واژگان عربی در این شعر بهره برده است. ساختمان واژگان اکثراً ساده هستند و کلمات بیشتر بار مثبت دارند. در این شعر نیز مانند دیگر اشعارش اجزای کلمات به صورت مرتب در جای خود نشسته‌اند و ساختار جمله‌ها به شیوه عادی است. جمله‌ها بیشتر نزدیک به زبان گفتار و عامه‌پسند است. دستورمندی نیز در کل این غزل رعایت شده است.

با بررسی لایه زبانی در شعر آنا آخمتوآ نیز می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

زبان شعر آنا صریح، روشن و مستقیم است. شعر برای آنا سلاحی برای مبارزه است و واژه‌هایی که او در شعر فریاد می‌زند گاهی نزدیک به مرز شعار می‌شود. سخن گفتن او به زبان تصویر و توصیف است. واژگان او بیشتر از نوع واژگان حماسی و پایداری هستند و با واژگان، خشم خود را نسبت به اعتراض به ظلم و ستم نشان می‌دهد.

آخمتاودرمصرع اول از ضمیرتاکیدی من استفاده می‌کند. با شجاعت و غرور وطن پرستی خود را بیان کرده و می‌ستاید. به کسانی که در آن شرایط بحرانی وطن از او می‌خواهند ترک وطن کند با قطعیت پاسخ می‌دهد که نه تنها ترک وطن نمی‌کند بلکه با این عبارات تاکیدی غیرمستقیم به خواننده هم می‌گوید که هر وطن دوستی نیز باید این کار را بکند و مخاطب را تحت تاثیر قرار می‌دهد.

« من نه آنم که جلای وطن کند / و به گرگ های گرسنه بسپارد تا بدرند سرزمینش را... » (ر.ک یحیی پور و دیگران، ۱۳۹۱). در کلام آخمتاودر قطعیت با عبارت های تاکیدی و فعل های منفی دیده می‌شود: « نخواهم فروخت ، نخواهم بست ، از پای نمی‌نشینم، من نه آنم و... » و این تاکید بر مقاومت و دل بستگی به میهن تا پایان شعر ادامه می‌یابد. کلمات و عبارات در شعر او بیشتر بار منفی دارند؛ کلماتی مثل: « گرگ های گرسنه ، بدرند ، محتضران، تاریک، بیگانه ، تباہ و..... » در واقع شاعر فضای غمبار و یاس آلود جامعه اش را با این کلمات به تصویر می‌کشد.

۴-۲. لایه ادبی

در بخش ادبی گونه‌های کاربرد صور خیال و آرایه‌های ادبی شاخص هر دو شعر بررسی می‌شود:

در مورد لایه‌های ادبی در شعر «شور وطن» رهی با بررسی انواع موسیقی بیرونی (وزن شعر) ، موسیقی کناری (قافیه و ردیف) و موسیقی درونی و معنوی این نتایج جلوه گر است: این شعر در قالب غزل سروده شده است. مصراع اول بیت اول با مصراع‌های دوم ابیات دیگر هم قافیه می‌باشد. آنچه که موسیقی بیرونی را می‌سازد وزن عروضی شعر است. شعر شور وطن در وزن فاعلاتن فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلن در «بحر رمل مثنی محذوف» سروده شده است.

منظور از موسیقی کناری جلوه‌هایی است که نظام موسیقایی شعر را آهنگین تر می‌نماید که در این شعر رهی در تمام بیت‌ها محسوس و مشهود است. قافیه و ردیف نیز در کنار موسیقی وزن و موسیقی‌های درونی مکمل موسیقی شعر می‌باشد که پایان هر بیت قافیه‌ها به ترتیب آورده شده است. در اشعار رهی نیز قافیه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کلمات قافیه در شعر شور وطن به ترتیب: « افسر، سر، رنگین‌تر، دفتر ، زیور، نوکر، عتتر و کشور» به کار رفته‌اند. رهی در کنار قافیه برای تکرار و آهنگین‌تر کردن موسیقی شعر از ردیف «بود» نیز بهره برده‌است.

بهره گرفتن از موسیقی درونی همراه با موسیقی بیرونی و کناری سبب تاثیرگذاری و لذت بخشی بیشتر کلام می‌گردد و به هماهنگی وزن و محتوا نیز کمک می‌کند. در شعر رهی تکرار صامت‌ها و مصوت‌ها باعث افزایش موسیقی شعر او شده است. تکرار صامت "س" در بیت زیر ارزش موسیقایی کلام را به اوج رسانده است:

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

« هر که را در سر ز سودای وطن افسر بود / هر کجا باشد تنی، اهل وطن را سر بود» (معیری ، ۱۳۸۳).
او با تکرار واژه « هر که» در بیت بالا و ابیات زیر علاوه بر تقویت موسیقی درونی شعر سعی در برجسته سازی به دلیل تاکید بر موضوع دارد:

« هر که از میهن سخن گوید کلامش دل رباست / نغمه های بلبل این باغ رنگین تر بود
هر که از نام و طن دارد کلام او نشان / نامش آخر زینت اوراق هر دفتر بود
هر که بهر زیب و زیور رو نتابد از وطن / چهره مام وطن را زینت و زیور بود» (همان:۳۷۴).

واژه وطن با تکرار هفت مورد در کل شعر بیشترین بسامد را در تکرار واژه ها دارد:

« هر که بهر زیب و زیور رو نتابد از وطن / چهره مام وطن را زینت و زیور بود» (همان).

در بیت بالا واژه زیب و زیور نیز علاوه بر واژه وطن برای باروری معنا تکرار شده و سبب وحدت لحن و اندیشه شده است. در این بیت علاوه بر موارد ذکر شده با تکرار صامت‌های « ه، ز، ت، ن » به افزایش موسیقی درونی نیز کمک شایانی کرده است. تکرار واژه "می‌رقصد" در بیت زیر برای توضیح و تفسیر مضمون و تاکید بر آن به کار رفته است:

« آن که در هر کار می رقصد به ساز اجنبی/ تازه گر شیرین برقصد لنگه عنتر بود »
در بیت زیر واژه " ارباب" نیز به دلیل تاکید بر حس درونی تکرار شده است :
« آنکه از راه خیانت سرور جمعی شده است / زان بود ارباب، کان ارباب را نوکر بود » (همان).

هم چنین با استفاده از موسیقی معنوی مانند تضاد بین ارباب و نوکر به برجسته سازی این واژه و موسیقایی تر شدن بیت نیز افزوده است. موسیقی معنوی مراعات نظیر بین واژه‌های سر و افسر، نغمه، بلبل و باغ، زیب و زیور و زینت، رقصیدن و عنتر نیز دیده می‌شود. ترکیب « نغمه های رنگین » در بیت زیر آرایه حس آمیزی در کلام آفریده است. به گونه‌ای که با ایجاد موسیقی معنوی به تاثیر سخن افزوده و سبب زیبایی آن نیز شده است:

« هر که از میهن سخن گوید کلامش دل رباست / نغمه های بلبل این باغ رنگین تر بود» (همان).
رهی در شعر « شور وطن» از صور خیال زیاد بهره نبرده است و به اندک مواردی اکتفا کرده است. در بیت فوق باغ را استعاره از وطن می‌داند و سروده شاعران در مورد وطن را استعاره از نغمه بلبل می‌داند. نام آن شاعران را مانند زینت اوراق دفتر می‌داند. در بیت اول وطن را به تاج و افسری مایه عزت و شرف انسانی تشبیه کرده است که دو طرف تشبیه از نوع تشبیه حسی می‌باشد. در بیت دیگری وطن را مانند مادر می‌داند.

« هر که بهر زیب و زیور رو نتابد از وطن / چهره مام وطن را زینت و زیور بود » (همان).
شعر «جلای وطن» از آنا آخمتوا می‌باشد که در نیمه دوم عمر شاعری خود سروده است. این شعر از زبان روسی ترجمه شده است بنابراین قافیه در آن مشخص نیست. آنا آخمتوا از آرایه‌های صور خیال، تشبیه و استعاره برای تصویر آفرینی بیشتر در شعر بهره برده است. تشبیهات آنا، غمگنانه است و بار منفی دارند. که همه ناشی از اوضاع اجتماعی نامساعد و سیاه آن دوره از کشورش می‌باشد. با وجود آن که شاعر، زن است اما بی پرده و صریح و قاطع سخن می‌گوید و در قالب کلمات، جامعه تیره آن

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

زمان را به تصویر می‌کشد. او در بیت زیر از تشبیه برای توصیف مهاجران استفاده کرده و آنان را مانند زندانیان در بند و محضران در حال مرگ می‌داند:

« دل می سوزانم همواره بر مهاجران / به سان زندانیان و محضران » (رک یحیی پور و دیگران، ۱۳۹۱).

در بیت زیر با استفاده از تشبیه به نوعی به تحقیر مهاجران می‌پردازد آنان را آواره خطاب می‌کند و نان بیگانه را چون گنداب: «ای آواره، راه تو بس تاریک است / و بوی نان بیگانه به سان گندابی است» (همان: ۱۰۵).

آنا آخمتووا در این تشبیهات از ایماژ استفاده کرده است. این تشبیه‌ها تصاویری را به ذهن مخاطب تداعی می‌کند. شاعر برای تشبیه از کلمات عینی و محسوس استفاده نموده است؛ بنابراین تصویرسازی در ذهن مخاطب به راحتی ترسیم می‌شود. آنا با بهره بردن از آرایه استعاره در بیت « اما این جا در شراره آتش / پس مانده جوانی تباه می‌شود» (همان) استعاره مصرحۀ «شراره آتش» را در مفهوم ظلم و ستم دشمن در شرایط دشوار وطن به کار می‌برد. و ضمن تصویر سازی و ایماژ آفرینی در استعاره‌ای مبتنی بر تشبیه، جوانی از دست رفته در آن دوران پر از اختناق را به پس مانده غذایی مانند کرده است. در بیت زیر نیز با بهره بردن از ترکیب استعاره مصرحۀ «گرگ‌های گرسنه» برای بیگانگانی که در حال غارت و یغما بردن امکانات سرزمینش هستند و او وطن و ترانه هایش را به آن‌ها نمی‌فروشد:

«و به گرگ‌های گرسنه بسپارد تا بدرند سرزمینش را / و به تملق فاحش اجنبی دل نخواهم بست ...» (همان: ۱۰۴).

در بیت «ما به روز حساب ایمان داریم / و لحظه هایمان تیره خواهد شد» (همان: ۱۰۵) شاعر دست به ابتکار تازه‌ای زده و به شکل زیبایی از آرایه پرسونیفیکیشن بهره گرفته و لحظه های عمر خود و آزادیخواهان دیگر را مانند انسانی پاک تصویر کرده که در روز حساب تیره خواهد شد. و گریزی نیز به عمر از دست رفته می‌زند و امید دارد که در روز جزا تمام این تلاش‌ها به ثمر خواهد نشست.

۴-۳. لایه فکری

شعر رهی معیری غزل اجتماعی با ژانر میهنی_ حماسی و پایداری است. هر چند او شاعری غزل سراسر است اما در اشعار وطنی خود شور و احساس خود را نسبت به میهن به خوبی بازگو می‌کند. مضمون عمده شعر رهی وطن پرستی است رهی دیدی مثبت و سازنده دارد. ژانر شعر «جلای وطن» آخمتووا، شاعر روسی نیز حماسی-پایداری است و مربوط به اشعار دوره دوم زندگی شاعر و بامضامین جنگ و وطن است و فضایی منفی و غمبار دارد. مضمون اصلی شعر آخمتووا وطن پرستی است، دعوت به مبارزه و ایستادگی در مقابل دشمن و مشکلات از مضامین فرعی این شعر هستند. او اعتقاد دارد که روز حسابی هم هست و ضمن نشان دادن اعتقاد خود به معاد افتخار می‌کند که در این دنیا ظلم ستیز بوده و در آن دنیا مؤاخذه نخواهد شد. آخمتووا ظلم ستیزی و دفاع از وطن را مایه سربلندی می‌داند:

« ما به روز حساب ایمان داریم / و لحظه هایمان تیره خواهد شد... / لیک، در جهان، بی اشک تر ز ما / و سربلندتر و ساده تر ز ما کس نیست» (همان).

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

در هنگام جنگ های بزرگ میهنی، موضوع وطن، فرهنگ و تاریخ آن به شکلی گسترده از موضوع های اساسی اشعار آخمتووا شد. آخمتووا، در این شعر، مهاجرت و واگذاشتن وطن و سرزمینش را به بیگانه طرد می کند و آن را قبیح می شمارد. وی مهاجران را آوارگانی خطاب می کند. منظور از این آوارگان، ادیبان و فیلسوفانی هستند که در سال ۱۹۲۲ با برچسب عناصر دشمن، از روسیه مهاجرت کرده بودند. شخصیت شعر، ماندن و مقاومت راه، به قیمت ایثار و تباه کردن جوانی، برتر می داند (همان : ۱۰۴). مفاهیم پایداری در سر تا سر شعر آخمتووا به وضوح مشاهده می شود: ایستادگی در برابر دشمنان داخلی و خارجی، ظلم ستیزی، دفاع از وطن، تشویق مخاطب به نگرهبانی از وطن، تحقیر دشمن، مبارزه با استعمارگران، عدم وابستگی به بیگانگان و بیگانه ستیزی و ایمان به روز حساب.

« من نه آنم که جلای وطن کند / و به گرگهای گرسنه بسپارد تا بدرند سرزمینش را / و به تملق فاحش اجنبی دل نخواهم بست / و ترانه ام را به آنها نخواهم فروخت... لیک ما به یک ضربه ز پای نمیشینیم / ما به روز حساب ایمان داریم / و لحظه هایمان تبرئه خواهد شد...» (همان : ۱۰۴ - ۱۰۵).

رهی نیز مانند آخمتووا خیانت به وطن و نوکری بیگانه را مذمت می کند. و هر کسی که از وطنش رو نمی تابد و آن را ترک نمی کند را مانند زیور و زینتی برای مام وطن می داند. در شعر رهی کسی که با خیانت به جایی می رسد؛ در واقع نوکری ارباب را می کند. منظور او از ارباب همان اجنبی است که حتی اگر خیلی هم خوب نوکری آنها را بکند تازه مانند عنتری برای آنها می ماند. رهی ترکیب کنایی "به ساز دشمن خوب رقصیدن" را برای نوکر به کار می برد که با این وجود باز هم بی ارزشند.

همان طور که در لایه ادبی اشاره شد، تشبیهات رهی نیز با توجه به جایگاه اجتماعی که داشته و با توجه به اوضاع ایران در آن دوره که به سیاهی و تاری اوضاع روسیه نبوده، بسیار رنگین تر از تشبیهات آنا آخمتووا است: وطن را همچون تاج و افسری مایه عزت و شرف انسانی می داند که از وطن حفظ و پاسداری می کند. رهی میگوید که هر چه ما داریم از وطن است، کلام ما، نغمه های دلنشین ما، آرزوهای ما همه از وطن است. ترانه ها همان آرزوها و رویاهای هر انسانی هستند که به این صورت جلوه گر شده است. رهی به گذشته فرهنگ ایرانی نیز نظر داشته و با به کار بردن واژه هایی مانند نغمه، بلبل، دلربا و زینت علاقه خود را به ادب و فرهنگ کهن نشان داده است. استفاده مکرر از واژه وطن، میهن و کشور در سراسر غزل به تعداد هشت بار نشان از شور و عشق رهی به وطن است. این تکرار برای انتقال احساس است و تاکید به وطن و مفهوم وطن دوستی تا پایان غزل بیان شده. رهی کسانی را که عشق به وطن دارند را می ستاید و صفت هایی مثبت را مانند افسر، سر، دلربا، زیب و زینت بودن و... را به آنان نسبت می دهد.

با تکرار واژه های «هر که و هر کجا» در کل شعر علاوه بر انتقال احساس خود به خواننده بر این تاکید داشته که هر کسی از هر طیف از مردم و از هر قشر و جایگاه اجتماعی اگر حب وطن و آبادانی وطن در سر داشته باشند انسان هایی ارزشمند و قابل ستایش اند.

« هر که را بر سر ز سودای وطن افسر بود

هر کجا باشد تنی، اهل وطن را سر بود

هر که از میهن سخن گوید کلامش دل رباست» (معیری ، ۱۳۸۳).

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

در بیت زیر از آنا آخمتووا نشان می‌دهد که شاعر یک وطن دوست هوشیار و آگاه است و فریب تملق و چاپلوسی آشکار بیگانگان را نمی‌خورد:

« و به تملق فاحش اجنبی دل نخواهم بست / و ترانه ام را به آن‌ها نخواهم فروخت» (ر.ک یحیی پور و دیگران، ۱۳۹۱).
رهی مانند آخمتووا نا امید نیست و انتظار ندارد سرنوشت انتقامش را بگیرد بلکه رهی در پایان شعر با بینشی سازنده راهکاری برای حل مشکلات وطن ارائه می‌دهد. شعر رهی از این حیث بر شعر آنا آخمتووا ارجحیت دارد. این تفاوت دیدگاه در دو شاعر می‌تواند ناشی از سرنوشت آنها باشد؛ آخمتووا در زندگی شخصی اش رنج کشیده و فرزند و همسرش را از دست داده است و تلاش هایش در راه آزادی سرزمینش بی نتیجه مانده است پس وفاداری و ماندن در کشورش را در پیش می‌گیرد و جلای وطن نمی‌کند. اما در مقابل رهی این سختی‌ها را در زندگی شخصیش نکشیده است. از طبقه متوسط اجتماع بوده است و تنها مشکل وطن را خیانت می‌داند. او هنوز امید دارد بنابراین راهکاری را برای حل مشکلات ارائه می‌دهد.

هر دو شعر در بیان مقام وطن و پاسداشت آن است که هریک با کلامی متفاوت آن را بیان می‌کنند. در شعر آنا آخمتووا ترک وطن، مقاومت نکردن، تسلیم شدن و وطن را به دست اجنبی سپردن را بسیار ناپسند و زشت می‌شمارد. او به بیگانه اعتمادی ندارد و آن‌ها را چون گرگ‌های گرسنه می‌بیند که وطن و ترانه هایش را به آن‌ها نمی‌فروشد. و کسانی که را که وطن را ترک گفته اند را به زندانیان و محتضران مانند کرده و دلش به حال آنها می‌سوزد و معتقد است که آنها طعم خوش زندگی را نخواهند چشید. حتی بوی نان که از بهترین بوییدنی هاست را در کشور بیگانه همچون گنداب می‌داند. آخمتووا در کشور در زیر شراره های آتش ماندن را و مقاومت کردن حتی به قیمت تباه شدن جوانی را به ترک وطن ترجیح می‌دهد. تصویر آفرینی و ایماژ به وضوح در این شعر احساس می‌شود.

۵. نتیجه‌گیری

وطن یکی از مولفه‌های ادب پایداری است که مورد توجه شاعران بسیاری بوده است. رهی و آخمتووا هر دو از شاعران برجسته ایران و روسیه هستند که به مفهوم وطن در شعر خود پرداخته‌اند لذا در این پژوهش شعر "جلای وطن" از آخمتووا و "شور وطن" از رهی در سه لایه زبانی، ادبی و فکری مورد تطبیق و مقایسه قرار گرفته است. در این نقد و بررسی به نتایجی دست یافتیم که نشان می‌دهد دیدگاه هر دو شاعر نسبت به وطن به هم نزدیک است و اشتراکات و از جهاتی دارای تفاوت‌هایی نیز هستند: بیشترین شباهت‌ها در این دو شعر در لایه فکری و مضمون است. وجه مشترک هر دو شعر وطن‌پرستی است. هر دو شاعر با کلامی متفاوت به بیان مقام وطن و پاسداشت آن پرداخته‌اند. آخمتووا و رهی هر دو خیانت به وطن و ترک وطن را مذمت می‌کنند. آنا تسلیم شدن و وطن به دست اجنبی سپردن را بسیار ناپسند و زشت می‌شمارد. رهی نیز کسانی که به وطن خیانت می‌کنند و به ساز اجنبی می‌رقصند را به عنتری مانند می‌کند.

در مورد وجوه افتراق هر دو شاعر در این دو شعر می‌توان به این موارد اشاره کرد که آنا آخمتووا با وجود این که یک زن است از کلمات و عبارات کوبنده تری نسبت به رهی استفاده می‌کند و در نهایت جلای وطن نمی‌کند و در مقابل کسانی که وطن را ترک می‌گویند را بسیار نکوهش می‌کند و صفات ناپسندی را به آنان نسبت می‌دهد اما رهی با وجود مرد بودن بسیار لطیف‌تر و با نگاه

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

مثبت‌تری وطن را توصیف می‌کند. او برای حل مشکلات وطن امید دارد. بنابراین در پایان راهکاری را نیز برای حل این مشکلات ارائه می‌دهد. این تفاوت دیدگاه می‌تواند ناشی از اوضاع سیاسی - اجتماعی و زندگی شخصی و فردی هر یک باشد. از دیگر وجوه افتراق در لایه زبانی قطعیتی است که در کلام آخمتوآ نسبت به رهی وجود دارد. از لحاظ آرایه های ادبی نیز رهی به دلیل اینکه شعر او کلاسیک و در قالب سنتی و دارای وزن عروضی است از آرایه های بیشتری نسبت به آنا بهره برده است.

۶. مراجع

- اکبری، بیرق حسن و سنایی، نرگس؛ بررسی تطبیقی شعر و اندیشه تی. اس. الیوت و احمد شاملو براساس مولفه های مدرنیته، فصلنامه پژوهشی زبان و ادبیات تطبیقی، شماره ۳، ۱۳۹۱، صص ۴۳-۶۶.
- انوشیروانی، علیرضا، ضرورت ادبیات تطبیقی در ایران، ویژه‌نامه فرهنگستان (ادبیات تطبیقی)، دوره اول، شماره ۱، ۱۳۸۹، صص ۳۸-۶.
- پراور، زیگبرت، ادبیات تطبیقی چیست؟، مترجم علیرضا انوشیروانی و مصطفی حسینی، نشریه ادبیات تطبیقی (ویژه‌نامه فرهنگستان)، شماره ۹، ۱۳۹۳، صص ۳۶-۶۸.
- درایور، سام، آنا آخمتوآ، مترجم محمد مختاری، سمرقند اصفهان، شماره ۱۰، ۱۳۸۴، صص ۱۷-۲۴.
- سلاجقه، پروین، ساختار شعر آنا آخمتوآ، نشریه بخارا، شماره ۶۱، ۱۳۸۶، صص ۱۰۵-۹۵.
- صادقی شهپر، رضا و شالی ورکانه، نیره؛ بررسی تطبیقی فراق در غزلیات سعدی و رهی معیری، فصلنامه در دری (ادبیات غنایی، عرفانی)، سال سوم، شماره ۳، ۱۳۹۱، صص ۵۳-۶۴.
- عبدی، مجید، شعر نادر نادر پور و صلاح عبدالصبور در آینه ادبیات تطبیقی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۱،
- قلی‌نژاد، مرضیه، سبک شناسی دیوان اشعار رهی معیری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، ۱۳۹۳.
- کینخا، اسماء، بررسی و مقایسه بن مایه های اشعار فروغ فرخزاد و آنا آخمتوآ، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زابل، ۱۳۹۲
- معیری (رهی)، محمدحسن و کیومرث، کیوان؛ دیوان کامل رهی معیری: سایه عمر - آزاده - ره آورد - ترانه ها، چاپ ششم، مجید، تهران، ۱۳۸۳.
- نظری منظم، هادی، ادبیات تطبیقی: تعریف. زمینه های پژوهش، نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه باهنر کرمان، دوره جدید، سال اول، شماره ۲، ۱۳۸۹، صص ۲۳۷ - ۲۲۱.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

- یحیی پور، مرضیه و صادقی سهل آباد، زینب و کریمی مطهر، جان الله؛ « طنین وطن در اشعار آنا آخمتوآ، بررسی و تحلیل منظومه رکوییم»، پژوهش نامه انتقادی متون و برنامه های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوازدهم، (شماره اول)، ۱۳۹۱، صص ۹۷-۱۱۶.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

**The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature**